

УДК 1(091)(477)

Абашнік В.О.

доктор філософії, завідувач
кафедри гуманітарних та
фундаментальних
юридичних дисциплін
Харківського економіко-
правового університету

Людина та Філософ
світлій пам'яті Олександра Михайловича Кривулі (1941-2012)
присвячується

15 березня 2012 року у Харкові пішов з матеріального життя відомий український філософ та колишній ректор Харківського економіко-правового університету (ХЕПУ) професор Олександр Михайлович Кривуля. Попрощатися та провести в останню путь земного життя свого колегу та вчителя прийшло дуже багато людей до приміщення Державного музею природи Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна на вулиці Трінклера, 8.

Народився майбутній вчений 14 жовтня 1941 р. на сході України, в районному центрі Марківка тодішньої Ворошиловградської області (зараз Луганська область). Після успішного закінчення місцевої школи він навчався у технічному училищі № 10 м. Луганська (цю свою стару назву місто Ворошиловград отримало у 1958 р.). Потім О.М. Кривуля встиг попрацювати слюсарем на Луганській взуттєвій фабриці й, таким чином, набрався певного трудового та життєвого досвіду. Тому його подальше рішення навчатися в університеті та професійно вивчати філософію стало вже досить обдуманим кроком. Як розповідав О.М. Кривуля автору цих рядків, на таке рішення вплинула не лише «хрущовська відлига» початку 1960-х років в СРСР, але й бажання «розібратися в житті» та в «нагальних питаннях».

Влітку 1962 р. 21-річний О.М. Кривуля успішно складає вступні іспити до Ленінградського державного університету ім. А.О. Жданова, і з 1-го вересня того ж року розпочинає своє навчання на філософському факультеті. На той час Ленінградський університет традиційно розділяв перше та друге місця щодо філософської столиці СРСР з Московським державним університетом

ім. М.В. Ломоносова. У деяких аспектах філософського викладання та життя Ленінград випереджав Москву, але в деяких і поступався. Однак у Ленінграді було достатньо професорів-філософів найвищого рівня.

Майбутній філософ розповідав мені, що тоді на перший курс філософського факультету у Ленінграді був дуже ретельний відбір абітурієнтів. Зокрема, не приймали випускників шкіл, а лише молодих людей з трудовим досвідом. Крім того, на перший курс набиралася лише одна група студентів від 25 до 30 чоловік. Окрім чесної конкуренції, за радянським «принципом рівності» на Ленінградський філософський факультет набирали ще й поза конкурсом декількох студентів із радянських республік Середньої Азії (Киргизія, Узбекистан) та Прибалтики (Естонія та ін.) для підготовки майбутніх ідеологічних кадрів у вказаних регіонах. Також там навчалися посланці із соціалістичних країн (зокрема, з Угорщини, Польщі, Румунії) і з країн соціалістичної орієнтації (Гватемала, Сомалі, Ефіопія). Саме в таку міжнаціональну та міжнародну наукову атмосферу поринув студент-першокурсник О.М. Кривуля.

Особливістю тодішнього навчання ленінградських філософів-першокурсників були курси з природознавчих дисциплін, зокрема з хімії, математики, фізики. Уже будучи професором філософії, О.М. Кривуля із захопленням згадував про змістовні та захоплюючі лекції відомих ленінградських професорів – фізика С.Ф. Родіонова та математика А.А. Аракеляна. Зокрема, молодий першокурсник-філософ на все життя був вражений великою домашньою бібліотекою професора С.Ф. Родіонова та його вишуканими манерами спілкування з колегами та студентами.

Однак, основна увага філософів-першокурсників була прикута все ж до гуманітарних дисциплін, серед яких найважливішими спочатку були логіка, історія КПРС, антична філософія, мовознавство, зарубіжна література. Також вивчалася німецька мова, яка була необхідною для подальшого вивчення класиків філософії (від Канта й Фіхте до Гегеля та Фейєрбаха). О.М. Кривуля в Ленінградському університеті дуже добре опанував німецьку мову, що потім допомагало йому в майбутньому. Іншою особливістю навчання на філософському факультеті, за спогадами О.М. Кривулі, було те, що бажання займатися наукою у всіх студентів було наскільки великим, що дуже не просто було потрапити до читального залу університетської бібліотеки після занять, тому доводилося

навіть чекати годинами у черзі. Адже саме у читальних залах тоді були доступні нові монографії, наукові часописи тощо.

Згідно з тодішніми вимогами, студенти не звільнялися від виконання обов'язку служби у лавах Радянської армії, оскільки на піці гонки озброєнь СРСР мав потребу у високоосвічених фахівцях не лише у науці й на виробництві. Тому після закінчення 1-го курсу філософського факультету Ленінградського державного університету О.М. Кривуля був призваний до лав Радянської армії, а точніше – до Військово-морського флоту СРСР. Різниця між службою у сухопутних військах та на флоті була суттєвою – якщо на суші юнаки служили два роки, то на морі – цілих три роки. Отож О.М. Кривуля після опанування нового для себе фаху стрілка-радиста, був направлений для продовження служби у частину морської авіації Північного флоту у м. Североморськ на півночі Кольського півострова. Оскільки строків призову та звільнення зі служби не завжди чітко дотримувалися, то О.М. Кривулі довелося охороняти радянську Батьківщину майже три з половиною роки, з 1963 р.по 1966 р.

Після повернення до навчання О.М. Кривуля наполегливо відновлює свої попередні філософські знання й відвідує лекції та семінари відомих ленінградських науковців. Найбільші враження на студента-другокурсника справили лекції професора Володимира Йосиповича Свідерського (1910-1994), відомого ленінградського фахівця з онтології. Серед праць цього професора, за словами О.М. Кривулі, важливими для розуміння філософської проблематики у ленінградських студентів-філософів в той час були монографії: «О диалектике элементов и структуры в объективном мире и в познании» (1962), «Некоторые особенности развития в объективном мире» (1964), «Некоторые вопросы диалектики изменения и развития» (1965). Майже антиподом професора-новатора В.Й. Свідерського на філософському факультеті був завідувач кафедри діалектичного та історичного матеріалізму, авторитетний професор Василь Петрович Тугарінов (1898-1978), лекції якого також з великим інтересом відвідував О.М. Кривуля. Серед публікацій останнього жвавий інтерес ленінградських студентів викликали його монографії «Личность и общество» (1965), «Теория ценностей в марксизме» (1968).

Починаючи з 3-го курсу, за спогадами О.М. Кривулі, ленінградські студенти-філософи повинні були приймати рішення щодо

подальшої спеціалізації. Він вибрав напрямок історичного матеріалізму, де здебільшого займався питаннями соціальної філософії та соціології. Під час численних наших бесід О.М. Кривуля згадував, що лекції з соціології особистості авторитетного професора Ігора Семеновича Кона (1928-2011) справили на нього особливо велике враження. Крім цього, він посилено студював німецьких класиків (від Канта до Гегеля), деякі праці навіть читав на німецькій мові. У 1970 р. О.М. Кривуля закінчив з відзнакою філософський факультет Ленінградського державного університету (ЛДУ).

Восени 1970 р. О.М. Кривуля вступає до філософської аспірантури ЛДУ і займається питаннями соціальної філософії та соціології. Серед його аспірантських статей слід виділити дві наступні: «Трудовой коллектив с позиции генезиса и роли в обществе» (1972) та «Малые группы и социальная структура» (1973). Після трьох років навчання в аспірантурі на філософському факультеті Ленінградського державного університету О.М. Кривуля захистив кандидатську дисертацію на тему «Соціальна структура суспільства і групова життєдіяльність людей» (1973). Потім за державним розподілом його було направлено для викладання філософських дисциплін до міста автомобілебудування Тольятті. Там з 1974 до 1978 рр. О.М. Кривуля працював викладачем та старшим викладачем філософії у Тольятинському політехнічному інституті.

В 1978 р. О.М. Кривуля переїхав до України й розпочав викладати у вищих навчальних закладах м. Харкова на посадах старшого викладача та доцента. Вчене звання доцента він отримав у 1982 році. Серед його публікацій цього часу були статті «Ответственность в системе условий и факторов социальной активности» (1987), «Субъекты общественных отношений и деятельности как движущие силы развития общества» (1987). Докторську дисертацію на тему «Діалектика суспільних відносин і діяльності людей» (м. Харків, 1988) О.М. Кривуля захистив у 1989 році в Інституті філософії Академії наук СРСР (м. Москва). В цей час у сфері його наукових інтересів домінували питання, пов'язані з перебудовою радянського суспільства. Зокрема, вказаній проблематиці присвячені його статті «Общественные отношения в структуре языка и символах культуры» (1991), «Общественные отношения на переломе: масштаб человека и социума» (1992). Дух перебудови радянського суспільства надихнув О.М. Кривулю на активну політичну

діяльність, і його було обрано депутатом Харківської обласної ради.

У 1991 р. О.М. Кривуля отримав вчене звання професора по кафедрі філософії. Після цього він працює на посадах професора у різних харківських ВУЗах. Зокрема, з початку 1990-х років до останніх своїх днів О.М. Кривуля працював за сумісництвом на посаді професора кафедри філософії та політології теперішньої Харківської національної академії міського господарства. У цьому вузі він проводив навчальні заняття з філософії та історії філософії з аспірантами, був членом комісій з прийому вступних іспитів до аспірантури та складання кандидатських іспитів.

У 1992 р. О.М. Кривуля з ініціативи генерал-майора О.М. Бандурки був запрошений на посаду завідувача кафедри філософії та політології Харківського інституту внутрішніх справ (пізніше – Національного університету внутрішніх справ), де він пропрацював до 2005 р. У цей час О.М. Кривуля займався не лише адміністративною роботою, але й публікував праці на правову та філософсько-правову тематику. Зокрема це були наступні статті: «Філософія ненасильства: від ідеї до способу життя» (1999), «Соціальні норми як база інтеграції суспільства» (2000), «Співвідношення морального і правового порядку» (2000), «Громадянські ініціативи в системі місцевого самоврядування» (2001). Саме в цей період полковник міліції О.М. Кривуля був нагороджений відзнакою Міністерства внутрішніх справ України «Хрест Слави».

У 1996 р. професор О.М. Кривуля ініціював створення Харківського міського товариства «Філософська освіта» та був до останніх днів його постійним головою. Саме на засіданнях цього товариства багато нинішніх кандидатів та докторів філософських, політичних, юридичних та психологічних наук, які викладають та займають керівні посади у ВУЗах Харкова, виступали з презентаціями своїх наукових досліджень та мали змогу вислухати критичні зауваження і рекомендації провідних науковців міста. У засіданнях Харківського міського товариства «Філософська освіта» приймали участь не лише місцеві науковці, але й представники науки Полтавщини, Сумщини, Київщини, Росії та Західної Європи. Зокрема у 1997 р. та 1999 р. на запрошення автора цих рядків авторитетний австрійський філософ, професор Інсбрукського університету Вольфганг Рьод (Wolfgang Roed) на засіданні Харківського міського товариства «Філософська освіта» виголосив дві історико-

філософські доповіді на теми творчості таких відомих мислителів, як Бенедикт Спіноза та Ернст Мах. У жовтні 2002 р. доктор природознавчих наук з Галле (ФРН) Віланд Хінтцше (Wieland Hintzsche) виступав на засіданні «Філософської освіти» з доповіддю про взаємозв'язки філософії та природознавства у 18-му столітті, зокрема у творчості дослідника Аляски, Сибіру та Камчатки Георга Вільгельма Стеллера (1709-1746).

З початку 1990-х років О.М. Кривуля на запрошення професора О.О. Мамалуя, завідувача кафедри філософії Харківського державного університету ім. О.М. Горького (нині – Харківський державний університет ім. В.Н. Каразіна) розпочав читати курси з філософії для аспірантів. Саме тоді, під час навчання в аспірантурі (1993-1996), я мав змогу слухати філософські лекції та особисто познайомитися з професором О.М. Кривулею. Зазвичай ці лекції проходили у «Великій хімічній аудиторії» на 9-му та 10-му поверхах «Хімічної сторони» головного корпусу ХДУ ім. О.М. Горького. Аспіранти різних гуманітарних напрямків – не лише філософи, але й історики, психологи, філологи та інші досить організовано збиралися на ці лекції і з нетерпінням чекали на професора. О.М. Кривуля завжди приходив своєчасно на лекції та швидко спускався вниз до своєї трибуни. Незважаючи на те, що за пультом він розміщав текст своєї лекції, його О.М. Кривуля знав напам'ять, й до тексту за пультом підходив лише для того щоб переконатися в тому, що дійсно розповів все заплановане з окремого питання. Його філософські лекції були живими, з багатьма цікавими прикладами з життя видатних філософів. Аспірантам дозволялося навіть щось запитувати та уточнювати. В кінці лекції О.М. Кривуля вказував на актуальну філософську літературу, особливо на публікації у «Філософській та соціологічній думці» (м. Київ) та «Вопросах философии» (м. Москва). Також після лекції О.М. Кривуля часто залишався в аудиторії і відповідав на питання аспірантів. Часто автор цих рядків мав змогу пройти довгими коридорами з «Великої хімічної аудиторії» до кафедри філософії на третьому поверсі, розмовляючи на різні теми з О.М. Кривулею, зокрема щодо питань німецької класичної філософії. Під впливом цих бесід я навіть підписався на авторитетну філософську серію «Вісника Санкт-Петербурзького університету», який в ті роки до Харкова доходив з двох- або трьохмісячним запізненням, а деякі номери за 1994 р.

та 1995 р. навіть взагалі «загублювалися» на поштовому шляху з Санкт-Петербургу до Харкова.

З 2005 р. по 2012 р. професор О.М. Кривуля продовжив викладання тепер уже в Харківському національному університеті ім. В.Н. Каразіна, де читав курси з німецької класичної філософії, практичної філософії І. Канта, методики викладання філософських дисциплін у вищих навчальних закладах. Також він був членом редакційних колегій багатьох періодичних видань, наприклад, Вісника ХНУ ім. В.Н. Каразіна «Філософські перипетії». Наукові інтереси О.М. Кривулі здебільшого були пов'язані з соціальною філософією, історією філософії, питаннями викладання філософських дисциплін. Загалом, професор О.М. Кривуля мав понад 100 наукових і науково-методичних публікацій. Зокрема, в цей час він написав такі статті: «Філософські інваріанти і своєрідність національних філософій» (1996), «Составление, вступительная статья и комментарии» к «Сочинениям Бенедикта Спинозы» (1998), «“Історія” у філософії історії» (2000), «Практическая философия в западной традиции» (2006), «Філософія як раціональне обґрунтування особистого світосприйняття» (2007).

У руслі часу, починаючи з 1990-х років, О.М. Кривуля випускав навчальні посібники, курси та підручники з філософських дисциплін для своїх студентів, інколи в співавторстві з іншими професорами університетів м. Харкова. Серед його самостійно опублікованих посібників можна назвати такі: «Філософія: світ, людина, дух» (2003), «Історія філософії. Репрезентативний курс» (2003), «Філософія. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів» (2010). За грантом фонду «Відродження» він приймав участь у написанні навчального посібника з філософії, який було видано у 1999 р. Ці та інші посібники та підручники О.М. Кривулі вирізнялися, з одного боку, доступністю викладення, але одночасно й високим рівнем, з іншого боку.

Професор О.М. Кривуля був членом редакцій наукових видань також в інших містах України, зокрема авторитетного журналу «Постметодика» (м. Полтава), який виходив та виходить за редакцією відомого професора С.Ф. Клепко. Також в полтавських виданнях він публікував свої статті, зокрема «Про кадри філософської освіти» (1996), «Традиции до/и/ внеуниверситетской философии. Возможно ли их возрождение?» (2007) та інші. Крім цього, О.М. Кривуля вивчав досвід викладання філософії в Великій Бри-

танії, зокрема у традиційному Единбурзькому університеті. Під час однієї з останніх наших зустрічей та філософських розмов у березні 2012 р. О.М. Кривуля розповідав про свою поїздку до Копенгагена, де він разом зі своєю дружиною та філософом Н.А. Бусовою відвідали могилу датського філософа-класика Сьорена К'єркегора.

З 1992 р. О.М. Кривуля став співорганізатором проведення Харківських міжнародних Сквородинівських читань. Крім проведення цих наукових форумів, він як науковий редактор у 1996-2011 рр. випускав збірки з матеріалами Харківських міжнародних Сквородинівських читань, які були присвячені різним актуальним темам. Вибірково можна назвати наступні видання: «Григорій Скворода і проблеми національної філософії» (1996), «Ідея справедливості на схилі ХХ століття» (1999), «Практична філософія і правовий порядок» (2000), «Обрії комунікації та інтерпретації» (2001), «Проблема свободи у теоретичній та практичній філософії» (2003), «Філософія і література» (2004), «Демократичні цінності, громадянське суспільство і держава» (2005). Для вказаних та інших збірок я робив різні переклади відомих сучасних філософів, юристів та літературознавців, а також класиків (Фіхте, Кельзен, Габермас та інші). Кожен з перекладів перед публікацією ми завжди обговорювали з Олександром Михайловичем у його квартирі на вулиці Плеханівській у м. Харкові. Такі обговорення завжди носили дискусійний характер. Переважно Олександр Михайлович погоджувався з моїми варіантами, але як знавець німецької мови та філософської термінології Канта і Гегеля деколи пропонував свої варіанти перекладу певних термінів чи виразів, які ми потім жваво обговорювали. Нерідко до наших філософських обговорень та дискусій приєднувалася професор Ніна Андріївна Бусова, відомий харківський філософ та дружина Олександра Михайловича Кривулі. При цьому Олександр Михайлович часто згадував свої роки навчання в Ленінграді та своїх вчителів німецької мови і філософії.

У Харківському економіко-правовому університеті (ХЕПУ) професор О.М. Кривуля працював з 2002 р. по 2005 р. на посаді ректора. Саме за його запрошенням автор цих рядків у серпні 2003 р. перейшов працювати на посаду завідувача кафедри гуманітарних дисциплін ХЕПУ. У той час О.М. Кривуля не лише займався адміністративною роботою (керівництвом вузу, підбором та

комплектуванням професорсько-викладацьких складу тощо), але й продовжував свою наукову діяльність. Серед його публікацій цього періоду можна назвати статті: «Філософські і загальнокультурні обрії фундаментальних правових понять» (2002) та «Иммануил Кант и формирование немецкого идеализма (к 280-летию И. Канта)» (2004). Також він був науковим редактором та публікував свої наукові праці у «Наукових записках ХЕПУ».

Як філософ О.М. Кривуля зробив вагомий внесок до розвитку питань діалектики суспільних відносин та людської діяльності, а також до соціальної філософії та історико-філософської проблематики (Кант, Гегель) в Україні. Тому я впевнений, що пам'ять про чудову Людину та оригінального Філософа Олександра Михайловича Кривулю буде жити не лише завдяки численним науковим публікаціям, але й у спогадах його колег, послідовників та учнів!